

SHARQONA DIPLOMATIYADA TORTIQLAR QABULI

Klichev Oybek Abdurasuovich

Buxoro davlat universiteti Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrasi dotsenti,

tarix fanlari doktori (DSc)

<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.04.2.035>

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot O'zbekiston Milliy arxivi, Rossiya imperiyasitashqi siyosat arxivi hamda Rossiya davlat harbiy tarix arxividagi saqlanib kelinayotgan hujjatlarga asoslanib, Buxoro amirligi va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi oliy darajadagi sovg'a almashinuv masalalariga bag'ishlanadi. Sharqona diplomatik protokolning ajralmas qismi hisoblangan tortiqlarni topshirishda amal qilingan qoidalarni o'zgartirish, ixchamlashtirish kabi jihatlar hukumatlararo darajada hal etilishiga daxldor ma'lumotlar ushbu izlanishdatahlil etilgan.

Kalit so'zlar: P.M.Lessar, Turkiston general-gubernatori, amir, Sankt-Peterburg, oliy tortiqlar, siyosiy agent, Abdulahadxon, medal, an'ana, A.B.Vrevskiy.

ПРИЕМ ПОДАРКОВ ВОСТОЧНОЙ ДИПЛОМАТИИ

Аннотация: На основе документов, хранящихся в Национальном архиве Узбекистана, Архиве внешней политики Российской империи и Российском государственном военно-историческом архиве, данное исследование посвящено вопросам обмена подарками между Бухарским эмиратом и Российской империей. В данном исследовании на межправительственном уровне анализируется информация, связанная с решением таких аспектов, как изменение и упорядочение правил, используемых при передаче даров, которые являются неотъемлемой частью Восточного дипломатического протокола.

Ключевые слова: П. М. Лессар, Туркестанский генерал-губернатор, эмир, Санкт-Петербург, высшие чиновники, политический агент, Абдулахад-хан, медаль, традиция, А. Б. Вревский.

RECEIVING GIFTS IN EASTERN DIPLOMACY

Abstract: This study will focus on the exchange of top-level gifts between the Emirate of Bukhara and the Russian Empire on the basis of documents stored in the National Archive of Uzbekistan, the Archive of Foreign Policy of the Russian Empire and the Russian State Military Historical Archive. This study analyzed data related to intergovernmental decisions on such aspects as changing and compressing the rules applicable to the transfer of tokens, which are considered an integral part of the Eastern Diplomatic Protocol.

Keywords: P.M. Lessar, Turkestan Governor-General, Emir, St. Petersburg, senior officials, political agent, Abdulahad Khan, medal, tradition, A. B. Vrevsky.

Kirish. XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlarida O'rta Osiyo mintaqasidagi siyosiy muvozanatda o'zgarishlar yuz berdi. Mintaqada Rossiya imperiyasining nufuzi hamda ta'siri kuchayib bordi. Pirovardida, xonliklar va Buxoro amirligi imperiya ma'murlari bilan muloqotni amalga oshirishda – elchilik missiyalaridan unumli foydalanishni davom ettirishgan. Maqsadlar, manfaatlar aniq bo'lgani bilan diplomatik muloqot o'z qoidalari asosida olib borildi. Manfaatli doiralar elchilik missiyalarida ham ustunlikka ega bo'lishga intilganlar. Bu Buxoro amirligi va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi sovg'a almashinuv tartiblari bilan bog'liq jarayonlarida ham namoyon bo'ldi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston Milliy arxivi, Rossiya imperiyasi tashqi siyosat arxivi hamda Rossiya davlat harbiy tarix arxividagi izlanishlarimiz mazkur masalaning ayrim jihatlariga oydinlik kiritdi. Diplomatik aloqalarda sovg'a almashinuvi

umumqabul qilingan tartib va qoidalar asosida olib borilishi barcha davrlarda o'z dolzarbligini yo'qotmasdan kelmoqda. Diplomatik tortiqlar turli madaniyat hamda an'analarning o'ziga xosligidan darak bersa, ikkinchi tarafdin, o'zaro hurmat va e'tibor namunasi hisoblanadi. Qolaversa, tortiqlarni taqdim etish jarayoni, ulardan voz kechish yoki ixchamlashtirish taraflarning o'zaro kelishuvi, roziligi asosida amalga oshirilishi darkor. Mazkur masala XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Buxoro amirligi va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi sovg'a almashinuvida amirlik ma'muriyati va imperiya vakillari muhokamalariga sabab bo'lgan. Davlatlararo yozishmalar darajasiga ko'tarilgan tortiq almashinuv masalasidan ayrim namunalar va tahliliy qarashlarimizni taqdim etishni joiz deb hisoblaymiz.

Muhokama va natijalar. Buxoro amiri Abdulahad 1890-yil 19-noyabr sanasida Turkiston general-gubernatori A.B.Vrevskiy nomiga yozgan maktubida ikki davlat o'rtasidagi sovg'a almashinuvi to'g'risida quyidagilarni bayon etgan:

« ...Do'st hamda dushmanlarimizning ko'z o'ngida, mavjud an'analimizga qaratilgan e'tibor hamda marhum otamiz tomonidan qabul qilingan tartib va urf-odatlarimiz asosida siyosiy agent hamda uning yordamchisi uchun sovg'alarni hozirlagan edik. Biz imperator hukumati va Buxoroyi sharif o'rtasida o'rnatilgan do'stona munosabatlarga asoslanib huzurimizga Buyuk hukmdor imperatorning yuqori martabali shaxs va mansabdorlarining har biriga sovg'alarni taqdim etganmiz. Bugun esa biz bilan uchrashadigan mazkur shaxslar ularga taqdim etayotgan tortiqlarimizni qabul qilmayaptilar»[1]. Amir o'z fikrlarini davom ettirgan holda uning otasi Amir Muzaffar zamonida joriy etilgan ushbu tadbirning amalga oshirilishiga qarshilik qilinmasligini qayd etadi.

Mazkur fikrlar amirlik hukumati sovg'a almashinuvining bekor qilinishiga qarshi bo'lganligini ko'rsatadi. Bunga ham siyosiy, ham ijtimoiy omillar xizmat qilgan desak, xato bo'lmaydi. Chunki sovg'a almashinuvi davlatlar o'rtasidagi munosabatlarning ramzidir. Shuningdek, ushbu ramz mavjudligining o'zi yoki undan voz kechilishi mamlakatdagi siyosiy doira vakillarining ijtimoiy qarashlariga ta'sir ko'rsatishiga olib kelishi mumkin bo'lganligini yana bir bor isbotlaydi. Natijada, general-gubernator ushbu tartibning bekor qilinishiga qarshi emasligini bayon etgan hamda o'z fikrlarini rus aholi qatlamlarining amirlik hududiga tashriflari ko'paygani bilan izohlab, bu o'z navbatida hukumatlararo munosabatlarga ta'sir etmasdan qo'yimasliginida'kidlaydi.

Yozishmalar orasida siyosiy agentning quyidagi fikrlarini ham uchratishimiz mumkin: «Sharqda mavjud sovg'a berish odati na rus va na boshqa madaniyatlashgan xalqlar tushunchasiga mos kelmasligidan kelib chiqib, uni normal holat sifatida baholab bo'lmaydi. O'rta Osiyo davlatlari bilan munosabatlarning dastlabki davrida biz buni zaruriy imtiyoz-shart deb qabul qilgan edik. Ammo uni ixchamlashtirish maqsadga muvofiqdir»[2]. Bu sovg'a almashinuvi tartibini ixchamlashtirish zarurati siyosiy agent P.M.Lessarning shaxsiy tashabbusi ekanligini ko'rsatadi.

Siyosiy agent P.M.Lessar 1894-yil iyunda ham mazkur masalaga murojaat qilib, o'zining quyidagi takliflarini bildiradi.

1. Ikki mamlakat elchilik vakillari o'rtasidagi sovg'alar almashinuviga ruxsat berish bilan birga, ularni bosqichma-bosqich kamaytirish;

2. Buxoro amirligiga tashrif buyurgan hech bir rus imperiyasi amaldori amir va amirlik hukumati amaldorlaridan sovg'alarni olmasligi zarur[3].

So'ngra, ikkinchi taklif qabul qilinmagan taqdirda amir tomonidan taqdim etilgan sovg'alarni Buxoro amirligi hududida sotmaslik kerakligi ham ta'kidlanadi. Siyosiy agentning ushbu takliflari general-gubernator A.B.Vrevskiy tomonidan ma'qullanmagan. U buni mazkur masalalarning hal etilishi hali o'rinsiz ekanligi, ushbu masalaning ko'tarilishi ikki mamlakat o'rtasidagi munosabatlarga ta'sir qilishi va mavjud an'analarning buzilishiga olib kelishi mumkinligi bilan izohlagan.

Rossiya Federatsiyasidagi arxiv jamg'armalaridagi hujjatlarni tadqiq etish jarayonida,

amirlik va imperiya hukumatlari o'rtasidagi sovg'a almashinuvi bilan bog'liq masala Harbiy vazirlik Bosh shtabida 1898-yilda ham ko'tarilganligi aniqlandi.

Buxoro amirining rus amaldorlariga taqdim etayotgan sovg'alar masalasiga Bosh shtab quyidagicha qaragan: 1898-yil 30-aprelda "Buxoro amirining sovg'alari to'g'risida" degan tahliliy hujjat tayyorlanib, unda rus ma'murlariga amirlik hukumati tomonidan taqdim etiladigan sovg'alar quyidagi guruhlariga ajratilgan[4]:

1. Davriy sovg'alar - Bunday turdagi sovg'alarga Turkiston general-gubernatori ikki mamlakat munosabatlarining ramzi va hududning mavjud an'anasi sifatida qarash zarurligini ta'kidlaydi.

Hujjatda bu turdagi sovg'alarga general-gubernatorlik nomidan yuboriladigan elchilik vakillari orqali javob qaytarilishi kerakligi qayd etiladi. Javob sovg'alarini xarid qilish uchun general-gubernatorlik xarajatlar smetasidagi 14500 rubllik - elchilik vakillari uchun ajratmalardan foydalanish tavsiya etiladi.

2. Buxoro amiri va beklari tomonidan rus manzilgohlari vakillariga taqdim etiladigan sovg'alar - Imperiya ma'murlari amirlik hukumati vakillaridan shu hududda o'z obro' va ta'sir doiralari qamrab olishi mumkinligi uchun ham bu sovg'alarni olmasliklari kerakligi ta'kidlanadi.

3. General-gubernator tomonidan amirlik hududiga xizmat safariga yuborilgan xodimlarga beriladigan sovg'alar - Bu turdagi sovg'alar amir qabulida bo'lgan ruslar hamda mahalliy aholi vakillari uchun berilganligini inobatga olib, bunga an'anaviy sovg'a almashinuvi sifatida qaralgan. Bosh shtab bunday sovg'a almashinuvi ko'p hollarda hech qanday muhim masala yoki sabablarsiz rus amaldor va mansabdorlariga berilishidan kelib chiqib, hudud ma'murlari va aholi ko'z o'ngida imperiya hukumati nufuziga ta'sir etmasdan qolmasligini ta'kidlaydi.

4. Buxoro amirlari tomonidan Sankt-Peterburg shahriga amalga oshirilgan tashriflar davomida yuqori martabali amaldorlarga taqdim etilgan sovg'alar - Bosh shtabda bu masala, dastlab 1893-yilda ko'tarilgan bo'lib, imperiya hukumati bu ish faqat amirning xohishi va istagiga bog'liq degan xulosaga keladi. Bunday turdagi sovg'alarga Imperator uning oila a'zolari va turli martabali vazirlar ega bo'lishgan.

5. Buxoro amiri huzurida vaqtinchalik ya'ni Sankt-Peterburg va Kavkaz tashriflari davrida biriktirilgan amaldorlarga taqdim etiladigan sovg'alar - Bular shaxsiy xarakterga ega tortiq hisoblanadi. Ular imperator va Turkiston general-gubernatori tomonidan amirning tashriflari davrida unga biriktirilgan hamroh, tarjimon va amaldorlarga safar davomida taqdim etilgan. Bosh shtab bu turdagi tortiqlarni amirning shaxsiy tashabbusi deb qabul qilgan[5].

Yuqorida ta'kidlaganimiz kabi rus amaldor va ma'murlarining amirlik hukumati tomonidan sovg'alar bilan taqdirlanishiga doir masala dastlab 1890-yilda ko'tarilib, 1894-yilda takliflar bildirish shaklida yakunlanganligini ko'rishimiz mumkin. Hujjatlar tahlili, keyinchalik ushbu masala 1898-yilning sentabr oyida yana muhokama etilganligini ko'rsatmoqda. Bunda mavjud tartib Buxoro amirligi va Turkiston general-gubernatorligi o'rtasidagi elchilik almashinuvi yiliga bir marta etib belgilanishi kabi yangi bandlar bilan to'ldirilganligini ham ko'rsatdi[6].

Imperiya hukumati 1898-yilda general-gubernatorlik hamda amirlik o'rtasida elchilik amaliyotini qisqartirish, sovg'a almashinuvini imkon qadar tugatish masalasiga ichki siyosatini mustaqil yuritayotgan Buxoro amiriga cheklov sifatida qaralmasligi kerakligini ta'kidlasada, aslida bunga iqtisodiy xarajatlardan qutulish sifatida qaragan. Shu uchun bo'lsa kerak, siyosiy agent imperiya hukumatining sovg'alar almashinuvini bekor qilishni rus tartiblariga moslashuv deb qabul qilish va shunday tushuntirish tarafdori bo'lgan. Ammo amirlikdagi mavjud sharqona odatga rioya etilmasdan qolinmagan.

Siyosiy agent fikricha, Buxoro amirisovg'a tariqasida rus ma'murlariga asosan to'n va mato parchalarini taqdim etgan, amaldorlar esa ulardan deyarli foydalanishmagan. Natijada, sovg'alar rus ma'muri turgan manzilga yetkazilganidan so'ng, bir guruh savdogarlar u yerga

tashrif buyurib, sovg'alarni sotib olishgan. Buni siyosiy agent Amir ushbu amaldorlarga sovg'a o'rnida pul taqdim etdi, deb qabul qilgan. Ammo, uning bunday qarashini o'rinli deb bo'lmaydi. U o'z fikriniamirlik aholisi orasidagi «amaldor katta va nufuzli bo'lsa sovg'alar qimmatroq bo'ladi, kichikroq kam nufuzli bo'lsa pastroq bo'ladi» degan turli xil hazillar bilan asoslashga intiladi. Sharqda amaldorning nufuzidan kelib chiqib sovg'a berish odati mavjud bo'lgan, buni inkor etib bo'lmaydi. Qolaversa, bu tajriba Rossiya imperiyasida ham amalda bo'lib, hukumat vakillari shaxsning nufuziga qarab unga unvon, medal va sovg'alarni taqdim etishgan.

Buxoro amiri tomonidan taqdim etiladigan sovg'alar almashinuvini tartibga solish bilan bog'liq masala 1910-yilda ham ko'tariladi[7]. Endigi navbat bevosita Buxoro amiri tomonidan imperiyadagi hukumat vakillariga orden va medallarnihadya etish masalasiga qaratiladi. Ushbu tartibga asosan, Buxoro amiri o'z tashabbusi va xohishiga ko'ra orden va medallarni taqdim etishi belgilangan. Nomzodlarni tasdiqlash ham amirning vakolatiga kirgan. Imperiya hukumati vakillari esa orden va medallarga munosib shaxslarning ro'yxatlarini shakllantirish va taqdim etish ishlarini amalga oshirganlar.

Xulosa.

Buxoro amiri va Rossiya imperatori, Turkiston general-gubernatori, qolaversa, Buxorodagi imperator siyosiy agentligi o'rtasidagi uchrashuvlarda o'zaro sovg'a almashinuv tadbirlari masalasida 1890, 1894, 1898 hamda 1910- yillarda hukumatlararo yozishmalar olib borilgan.

Hukumatlararo muloqot natijasida, imperiya ma'murlari amir tomonidan taqdim etiladigan sovg'alarni qabul qilishni tartiblashtirish zarurligi xususida xulosaga kelishgan. Ammo, mahalliy an'analarning ajralmas qismi hisoblangan mazkur tadbirni bekor qilishga qaratilgan urinishlar natija bermaganligi ma'lum.

Buxoro amirligi, qolaversa sharq mintaqasi davlatlarining diplomatik munosabatlarida hudud xususiyati, madaniy o'ziga xoslik kabi faktorlar ustunlikka erishgani ham xarakterlidir. Ko'p hollarda, diplomatik sovg'a almashinuvini tartibga solishga qaratilgan tadbirlarning joriy etilishiga qaramasdan uni hal etishda sharqona urf-odatlariga rioya etish amaliyoti ustunlikka erishgan edi.

Foydalanilgan adabiyot va manbalar ro'yxati

1. O'zbekiston Milliy arxivi (keyingi o'rinlarda –O'zbekiston MA), I-1-fond, 29-ro'yxat, 914- yig'majild, 6- varaq.
2. O'zbekiston MA, I-1-fond, 29-ro'yxat, 914 - yig'majild, 20-varaq.
3. O'zbekiston MA, I-1-fond, 29-ro'yxat, 1141- yig'majild, 4-5 varaqlar.
4. Rossiya davlat harbiy tarix arxivi (keyingi o'rinlarda– RDHTA), 400-fond, 1-ro'yxat, 2313- yig'majild, 4- varaq.
5. RDHTA, 400-fond, 1-ro'yxat, 2313- yig'majild, 5- varaq.
6. RDHTA, 400-fond, 1-ro'yxat, 2313- yig'majild, 33-34 varaqlar.
7. Rossiya imperiyasi tashqi siyosat arxivi (keyingi o'rinlarda – RITSA), 147-fond, 485-ro'yxat, 260- yig'majild, 28 -35 varaqlar.5- varaq.
8. Klichev O. Scholarships of Emirs of Bukhara // Oriente moderno. – 2020. – T. 100. – №. 1. – S. 57-74.
9. Abdurasulovich, Klichev Oybek. «Legal aspects of Russian political agency in the emirate of Bukhara (cross over review).» Austrian Journal of Humanities and Social Sciences 7-8 (2016): 7-9.
10. Klichev O.A. Discourse to the history of political agency in the emirate of Bukhara //Europaische Fachhochschule. – 2016. – №. 8. – S. 14-15.
11. K Oybek .The Role of the Russian Political Agency in Diplomatic Relations between theEmirate of Bukhara and the Russian Empire // Oriente Moderno, 2023 Oriente Moderno. 2023. – Volume102: – Pp. 227-239 Brill. (Print Only-ISSN:0030-5472, Online –